

गृत्समद (आङ्गिरसः शौनहोत्रः पश्चाद्) भार्गवः शौनकः। इन्द्रः। जगती, ८-९ त्रिष्टुप्

तदस्मै नव्यमङ्गिरस्वदर्चत शुष्मा यदस्य प्रलथोदीरते।

विश्वा यद्गोत्रा सहसा परीवृता मदे सोमस्य दृंहितान्यैरयत् ॥ २.०१७.०१

अस्मै- एतस्मै इन्द्राय । नव्यम्- अभिनवम् । अङ्गिरस्वत्- ज्योतिष्मत् । तत्- स्तोत्रम् । अर्चत- समर्प्य पूजयत । अस्य- एतस्येन्द्रस्य । शुष्माः- शत्रुशोषकबलानि । प्रलथा- सनातनतया । उदीरते- उद्गच्छन्ति । दृंहितानि- दृढान् । विश्वा- सर्वान् । गोत्रा- मेघान् जडप्रतीकान् । परीवृता- जडोन्मुखभावनाख्यावरणभूतैर्वृत्रैरावृतान् । सहस- स्वसहनशीलतया । सोमस्य मदे- रसानन्दे । ऐरयत्- अपां मूलशक्तिधाराणां निष्पत्यर्थं प्रेरयति ॥१॥

स भूतु यो ह प्रथमाय धायसे ओजो मिमानो महिमानमातिरत्।

शूरो यो युत्सु तन्वं परिव्यत शीर्षणि द्यां महिना प्रत्यमुञ्चत ॥ २.०१७.०२

यः । प्रथमाय- मुख्याय । धायसे- रसानुभवाय । ओजः- तेजः । मिमानः- तक्षन् । महिमानम्- माहात्म्यम् । आतिरत्- अवर्धयत् । सः- असाविन्द्रः । भूतु- भवतु । शूरः- समर्थः । यः । युत्सु- युद्धेषु । तन्वम्- स्वदेहम् । परिव्यत- वर्मणा परिवीतमकरोत् । द्याम्- आकाशभावनोपलक्षितविस्तारभावं प्रति । शीर्षणि- योगिनां शिरांसि । महिना- स्वमाहात्म्येन । अमुञ्चत- मुमोच । चित्तवृत्त्या कुण्ठिताः शिरोगतचित्तवृत्तीराकाशोपलक्षितविस्तारभावनया विमोचितवानिति भावः ॥२॥

अर्धाकृणोः प्रथमं वीर्यं महद्यदस्याग्रे ब्रह्मणा शुष्ममैरयः।

रथेष्ठेन हर्यश्चेन विच्युताः प्र जीरयः सिस्त्रते सद्ध्यश्कपृथक् ॥ २.०१७.०३

अध- अथ । महत्- बृहत् । प्रथमम्- मुख्यम् । वीर्यम् । अकृणोः- अकरोः । अस्य- अपां मूलशक्तिधाराणां गवां चिद्रश्मीनां वा । अग्रे । ब्रह्मणा- मेधया मन्त्रेण वा । शुष्मम्- स्ववीर्यम् । ऐरयः- प्रेरयसि । रथेष्ठेन- रथस्थेन । हर्यश्वेन- प्राणाश्वेन । विच्युताः- विमुक्ताः । जीरयः- निष्पन्ना रसा अथवा जडोपलक्षितं मेघं जीर्णयित्वा जाता आपो मूलशक्तिधाराः । सध्रयक्- यद्यपि सङ्गताः । पृथक्- तथापि असंश्लिष्टाः । सिस्त्रते- स्रवन्ति । अथवा । जीरयः- जरयितारो राक्षसाः । सिस्त्रते- धावन्तीति सायणः ॥३॥

अधा यो विश्वा भुवनाभि मज्जनैशानकृत्प्रवया अभ्यवर्धत ।

आद्रोदसी ज्योतिषा वह्निरातनोत्सीव्यन्तमांसि दुधिता समव्ययत् ॥ २.०१७.०४

अध- अपि च । यः । विश्वा भुवना- सर्वान् लोकान् । मज्जना- शोधनशक्त्या । प्रवयाः- सनातनः । ईशानकृत्- इन्द्रः परमेश्वरः । अभि- आभिमुख्येन । अभि- अभितः । अवर्धत- अवर्धयत् । आत्- अनन्तरम् । रोदसी- द्यावापृथिव्यौ । ज्योतिषा- स्वप्रकाशेन । वह्निः- अग्निः सन् । आतनोत्- विस्तृतवान् । दुधिता- दुःस्थितान् । तमांसि- अन्धकारान् । सीव्यन्- विस्तारयन् । समव्ययत्- आवृणोत् । प्रथमं तमो व्यापयन् तदनन्तरं वह्निभूतः प्रकाशं विस्तारयतीति भावः ॥४॥

स प्राचीनान्पर्वतान्दृहदोजसाधराचीनमकृणोदुपामपः ।

अधारयत्पृथिवी विश्वधायसमस्तभ्रान्मायया द्यामवस्रसः ॥ २.०१७.०५

सः- असाविन्द्रः । प्राचीनान्- प्रकर्षेण गच्छतः । पर्वतान्- मेघान् जडप्रतीकान् । ओजसा- स्ववीर्येण । दृहत्- अपां निष्पादनाय स्तम्भितवान् । अपामपः- उदकोपलक्षितमूलशक्तिधाराः । अधराचीनम्- अस्मदर्थमवतरतीः । अकृणोत्- अकरोत् । विश्वधायसम्- सर्वधारिणीम् । पृथिवीम्- भूमिम् । आधारयत्- दधार । मायया- स्वप्रज्ञया । अवस्रसः- अधःपतनात् । द्याम्-

व्योमोपलक्षितग्रहनक्षत्राणि । अस्तभ्नात्- स्तम्भितवान् । इन्द्रस्यैवाकर्षणशक्तिभूतो हरिर्येन
ग्रहनक्षत्राणीन्द्रः स्तम्भयति ॥५॥

सास्मा अरं बाहुभ्यां यं पिताकृणोद्विश्वस्मादा जनुषो वेदसस्परि ।

येना पृथिव्यां नि क्रिवि शयध्यै वज्रेण हत्व्यवृणक्तुविष्वणिः ॥ २.०१७.०६

सः- असाविन्द्रः । अस्मै- एतस्मै भुवनाय । अरम्- पर्याप्तः । यम् । विश्वस्मात्- सर्वस्मात् ।
जनुषः- जनात् । वेदसः- ज्ञानादपि । परि- विशिष्टम् । आ- आभिमुख्येन । पिता- हिरण्यगर्भो
महत्तत्त्वाधिदेवता । बाहुभ्याम्- पाण्युपलक्षितशोभनकर्मणा । अकृणोत्- चकार । येन । क्रिविम्-
क्षेत्रारम् । वज्रेण- स्वायुधेन । हत्वी- हत्वा । नि- नितराम् । पृथिव्याम्- भूम्याम् । शयध्ये- मूच्छायै
मृत्यवे वा । तुविष्वणिः- प्रभूतस्वनः । अवृणक्- अवधीत् ॥६॥

अमाजूरिव पित्रोः सचा सती समानादा सदसस्त्वामिये भगम् ।

कृधि प्रकेतमुप मास्या भर दद्धि भागं तन्वोश् येन मामहः ॥ २.०१७.०७

अमाजूः- गृह एव जीर्यन्ती । सती- साध्वी । सचा- पितृभ्यां सहिता । समानात् सदसः- आत्मनः
पित्रोश्च साधारणसदनात् । इव । त्वाम्- भवन्तम् । भगम्- भागम् । इये- याचामि । प्रकेतम्-
प्रज्ञानम् । कृधि- कुरु । उप मासि- प्रमाणं यच्छ । आ भर- आवह । येन । मामहः- महतीः शक्तीः
प्राप्स्यामि तम् । तन्वो- स्वतनुजाय मह्यम् । भागम् । दद्धि- धारय ॥७॥

भोजं त्वामिन्द्र वयं हुवेम ददिष्ट्वमिन्द्रापांसि वाजान् ।

अविष्टीन्द्र चित्रया न ऊती कृधि वृषन्निन्द्र वस्यसो नः ॥ २.०१७.०८

भोजम्- सम्भक्तारम् । त्वाम् । इन्द्र- परमेश्वर । वयम् । हुवेम- आह्वयामः । इन्द्र । त्वम् । अपाम्-
जीवोदकस्य । वाजानाम्- गतीनाम् । ददिः- दाता । इन्द्र । नः- अस्मान् । चित्रया- असाधारण्या ।

ऊती- रक्षया । अविडिठ- रक्ष । वृषन्- वर्षक । इन्द्र । नः- अस्मान् । वस्यसः- सम्पद्वतः । कृधि-
कुरु ॥८ ॥

नूनं सा ते प्रति वरं जरित्रे दुहीयदिन्द्र दक्षिणा मघोनीं ।

शिक्षां स्तोतृभ्यो मातिं धग्भगो नो बृहद्वदेम विदथे सुवीराः ॥ २.०१७.०९

पूर्व व्याख्यातम् (२.११.२१) ॥९ ॥ऋ

Dr. Rangraji